

Erich Schneider mellem Tyskland og Danmark*

Af

Niels-Henrik Topp, Lektor emeritus

Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, NHT@ifs.ku.dk

Keywords: Økonomifagets historie, økonomernes rolle

JEL codes: A11, B20, B31

Abstract

The German economist Erich Schneider was a professor of managerial economics at the University of Aarhus 1936-1945. Schneider had a significant influence on research and teaching during his tenure in Denmark. However, being a German citizen, he was intimidated by the German authorities. The article argues that Schneider had a far closer cooperation with the Germans than indicated in Svend Hylleberg's publications from 2023. It was never disclosed in public, but by pure coincidence the authorities in August 1945 became acquainted with one of Schneider's German activities. This made it convenient for the University and Schneider himself that he resigned.

* Jeg vil gerne takke Jørgen Hansen, Niels Kærgård, Hans-Michael Trautwein samt en anonym referee for værdifulde kommentarer til en tidligere udgave af artiklen.

1. Indledning

Den tyske matematiske økonom Erich Schneider var professor i driftsøkonomi ved Aarhus Universitet 1936-1945. Schneiders betydning for økonomisk forskning og undervisning i Danmark er inden for de sidste par år behandlet af Svend Hylleberg (2023a, 2023b og 2024) og Niels Kærgård (2024). Der kan dog være grund til at se nærmere på baggrunden for, at Schneider forlod Danmark, og om det var berettiget, at han forlod landet. Hylleberg (2023b, s. 7) betegner Schneiders afgang som en skamplet på Aarhus Universitet og Danmark. Det var grundlæggende også Hans Brems's synspunkt i nekrologen over Schneider fra 1970. Jeg har selv tidligere ganske kort konstateret, at Schneider blev lagt på is efter krigen, hvilket har vist sig at være mere berettiget, end nogen i sin vildeste fantasi dengang kunne forestille sig, Topp (2019, s. 287).

I det følgende vil jeg give baggrunden for dette synspunkt. Det afgørende spørgsmål er, hvor stor tilknytning Schneider havde til det tyske styre, mens han var i Danmark. I det følgende vil jeg fokusere på Schneiders stilling mellem Tyskland og Danmark med udgangspunkt i fire episoder: 1) Den hemmelige udnævnelse af Schneider til tysk professor i 1939, 2) Forsøget på at fremme en ansættelse ved Universitetet i Heidelberg i 1942, 3) Beslutningen om ansættelse i Kiel 1944, samt 4) den nødtvungne (nødvendige) opsigelse i Aarhus i 1945.

2. Schneiders betydning for det danske økonom-miljø

Erich Schneider besøgte første gang Danmark i 1932 som assistent for Joseph Schumpeter, og fra 1933 opholdt han sig som Rockefellerstipendiat og gæsteforelæser i Skandinavien, Brems (1970, s. 248). Schneider kom til at yde et afgørende bidrag til udviklingen af dansk økonomisk forskning og undervisning, fra han blev ansat ved det nyoprettede Universitet i Aarhus i 1936, og til han efter krigen flyttede til Kiel. Internationalt blev han hurtigt kendt som en vigtig matematisk orienteret neoklassisk økonom med bøgerne *Reine Theorie Monopolistischer Wirtschaftsformen* fra 1932 og *Theorie der Produktion* fra 1934. Schneider havde en meget høj produktivitet inden for et fagligt område, der dækkede produktionsteorien, prisdannelsen under ufuldkommen konkurrence, generel driftsøkonomi og regnskabsvæsen. Allerede før professoratet havde Schneider publiceret 6 artikler i danske økonomitidsskrifter, hvoraf 3 var på dansk. Fra 1937 til 1945 offentliggjorde Schneider 39 artikler, hvoraf omtrent halvdelen kom i danske tidsskrifter, og bortset fra en enkelt var de alle dansksprogede. I samme periode skrev Schneider over 90 bogomtaler og anmeldelser, hvoraf 40 blev offentliggjort i danske tidsskrifter, primært i det matematisk orienterede »Nordisk Tidsskrift for Teknisk Økonomi«. Endelig nåede han at udgive 3 monografier som professor, hvoraf *Investering og Rente* fra 1944 og *Industrielt Regnskabsvæsen* fra 1945 var på dansk. Den

tredje bog var den tyske førsteudgave af *Industrielt Regnskabsvæsen* fra 1939, der blev udgivet på dansk forlag som de øvrige bøger. Mens Schneider var i Danmark, blev han en del af et frugtbart mikroøkonomisk forskningsmiljø, som udover professor Fredrik Zeuthen i København også omfattede de senere professorer H. Winding Pedersen, Thorkild Kristensen og Børge Barfod. Schneider bidrog ikke kun med sin egen forskning, men bidrog også ved at videreformidle nye forskningsresultater inden for den matematiske mikroteori ikke blot fra den tysksprogede litteratur, men også fra det engelsksprogede område. Derfor var det også et meget betydeligt tab for det danske forskningsmiljø, at Schneider stoppede i 1945.

Svend Hylleberg har ydet en stor indsats for at inddrage et bredt kildemateriale til at belyse begivenhederne, der førte frem til, at Schneider tog sin afsked fra Aarhus Universitet. Det er dog hovedsagelig danske kilder, der bærer fremstillingen, mens tyske kilder rubriceres som »historier«. Det er problematisk, for hvis man graver dybere i kilderne, får man et mere nuanceret billede af Schneiders ageren. Lad det være sagt med det samme: Det følgende vil vise, at Schneider havde ret tætte forbindelser og gik langt i sit samarbejde med regimet i Tyskland. Men det giver ikke grundlag for at beskrive ham som »kryptonazist«, der i det skjulte forsøgte at fremme de tyske interesser. Hans handlinger kan lige så godt ses som en serie strategiske tilbagetog.

3. Udnævnelsen til »Ordentlicher Professor im Reichsdienst« 1939

Det var, skriver Hans Brems (1970), efter den nazistiske magtovertagelse en forudsætning for at få eller fastholde en akademisk karriere, at man var medlem af partiet, og Schneider meldte sig ind i 1933, hvilket skulle få betydning i 1945. Almindeligvis accepteres Hans Brems's udlægning, selv om den ikke er helt korrekt. Professor Andreas Predöhl, der var leder af Institut für Weltwirtschaft (IfW) fra 1934-45, meldte sig således først ind i partiet i 1937, Scheuplein (2009, s. 87). Mere problematisk er Schneiders udnævnelse til tysk professor i 1939, som skulle få betydning for ham ad to omgange.

Som beskrevet af Hylleberg (2023b og 2024) blev Schneider udnævnt til »*ordentlicher Professor im Reichsdienst*« i december 1939, hvilket betød, at han var forpligtet overfor det nazistiske regime. Det var i første omgang en stilling uden løn, og det var nødvendigt, at udnævnelsen blev holdt hemmeligt, hvis Schneider skulle kunne fortsætte sit arbejde med at skabe kontakter i de danske og skandinaviske forskningsmiljøer, Mantel (2009, s. 823-4). Mantels beskrivelse af forløbet viser, at regimet havde holdt nøje øje med Schneider, både før og efter han kom til Danmark, hvor der kom regelmæssige rapporter fra ambassaden i København. Olav Bjerkholt (2013) har omtalt en episode fra 1935, hvor Schneider var åben

overfor Ragnar Frisch om det pres han var udsat for.¹ Det var nu engang vilkårene for tyske statsborgere i indland og udland. Det ville næppe have været tilrådeligt at sige nej til professoratet, for Schneider havde en alder, der fortsat gjorde ham dueligt til militærtjeneste. Professor Harald Fick fra Kiel, der senere blev Schneiders kollega, var således indkaldt i flere omgange og deltog blandt andet i forbindelse med besættelsen af Danmark, Take (2019, s. 182).

Både Erich Schneider og Theodor Geiger, begge professorer i Aarhus, havde søgt om dansk indfødsret i 1938, hvilke betød, at de var villige til at frasige sig deres tyske statsborgerskab. Af referatet fra Aarhus byrådsmøde den 29. februar 1940 fremgår det, at begge ansøgninger er »anbefalet«. Dette kunne i det mindste formelt have givet en vis beskyttelse overfor tyske krav. Men forholdene ændrede sig med besættelsen, og Geiger fik først sit danske statsborgerskab med lov om indfødsret fra 1948, mens Schneider aldrig opnåede det.²

Der er ikke noget, der tyder på, at Schneider skulle have været et særlig stort aktiv som meddeler. Det var hans prestige som forsker og hans kontaktnet til udenlandske forskere, man havde brug for, jvf. en arkivnote fra den 15. juni 1942 om kaldelse til Heidelberg, forfattet af afdelingsleder Südhoff i REM, (det Rigstyske Videnskabs/undervisningsministerium):³

»Selvom hans udnævnelse i Heidelberg i vid udstrækning ville standse betydningsfulde kulturpolitiske effekter i Danmark, mener jeg, at det er på tide, at hans fremragende videnskabelige og kulturpolitiske præstationer i Danmark får den nødvendige anerkendelse.«

1. Schneider (1935) er den eneste tysksprogede artikel i *Econometrica*. Ragnar Frisch forklarede sin medredaktør William F. C. Nelson, at der var forskellige grunde til at gøre en undtagelse fra reglen om, at artiklerne skulle være på fransk eller engelsk. »There are amongst other personal reasons connected with Schneider's position in Germany during the present regime there. As a matter of fact, if I had not promised that the paper should appear in German, Schneider could not have given it to *Econometrica*. As I think the paper is a very valuable one you will understand that I felt the only right thing to do was to accept it in German«, Bjerkholt (2013, s. 29).
2. Aarhus Byråd Journalsager PMFF1286-20130701113549 (storage.googleapis.com) samt Database over indfødsretstildelinger 1776-1960. (<https://ddd.dda.dk/immibas/immibas2.asp>)
3. Schultze (2007; s.126 note 97):
»Wenn auch durch seine Berufung nach Heidelberg voraussichtlich bedeutsame kulturpolitische Wirkungen in Dänemark weitgehend unterbrochen würden, hielt ich es doch an der Zeit, wenn seine hervorragende wissenschaftliche und kulturpolitische Leistung in Dänemark die erforderliche Anerkennung findet.«
Südhoff var ministerialdirektor/dirigent i REM, der var den uofficielle betegnelse for Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. Titlen kan oversættes med »afdelingsleder«.

4 ERICH SCHNEIDER MELLEMLAND TYSKLAND OG DANMARK

Der er heller ingen tegn på, at Schneider havde berøring med den universitetsundervisning, som blev afholdt for de tyske besættelsestropper i Danmark. Gunnar Take har vist, hvordan der fra Universitetet i Kiel foregik en omfattende undervisning for soldater under devisen »at være soldat og alligevel studere«. Det blev mere og mere nødvendigt, efterhånden som værnepligten blev udvidet og også kom til at omfatte universitetsstuderende. Hoveddrivkraften var professorerne Andreas Predöhl og den tidligere omtalte Harald Fick, begge fra Institut für Weltwirtschaft, Kiel. Harald Fick opholdt sig i begyndelsen af 1942 i Danmark og underviste de immatrikulerede soldater. Denne undervisningsform, der også havde været kendt under første verdenskrig, kom til at danne præcedens andre steder. Efter anmodning fra chefen for besættelsestropperne blev der fra den 17. til den 22. april 1944 afholdt en hel »universitetsuge« i Aarhus med forelæsningsholdere fra Hamborg og Kiel, herunder økonomerne Andreas Predöhl, F. Hoffmann og W.G. Hoffmann. I alt 13 professorer holdt foredrag for soldaterne i Aarhus, og de blev efterfølgende inviteret til frokost i Dagmarhus med Werner Best, der i sin kalender også noterer, at han om aftenen deltog i »... samvær med de omtalte professorer og andre i det tyske videnskabelige Institut (ØsterAllé 29)«. ⁴

4. Kampen om Heidelberg-professoratet

Det er uomtvisteligt, at Erich Schneider var aktivt involveret i besættelsen af et professorat i Heidelberg i 1942. Men det er nu ikke kun det, der gør denne episode teoriehistorisk interessant. Det skyldes også, at den handler om et universitets autonomi og holdningen til »det moderne gennembrud« inden for økonomi, hvilket i tysk sammenhæng vil sige striden mellem den nye matematiske økonomi og den traditionelle tyske historiske skole. Derfor er det uheldigt, at Svend Hylleberg (2023b, s. 6) affeier episoden som: »En anden af de historier, der anføres ...«

I april 1942 var dekan Walter Thoms ved at planlægge, hvem der skulle overtage den ledige professorstilling, efter at professor Carl Brinkmann var overført fra Heidelberg til Berlin. Stillingen var vigtig, fordi det rets- og statsvidenskabelige fakultet var i gang med at opbygge den prestigefyldte forskningsenhed »Institut für Großraumwirtschaft«, der skulle skabe et teoretisk og statistisk grundlag for integration af de erobrede områder i det tyske rige. Dekanens kandidater var alle fra den tyske sociologisk-historiske skole, som havde en lang forskningstradition på universitetet i Heidelberg. De havde selvfølgelig også det rette partitil-

4. Take (2019, s.182)

»Das Programm der Universitätswoche in Aarhus vom 17.-22.04.1944 ist aufgeführt im Schreiben von Predöhl an Wehrmachtbefehlshaber Dänemark, 01.03.1944«. Det har ikke været muligt at finde danske kilder om universitetsugen, men den omtales i *Dr. Werner Bests kalendernotater*, Bind 3. Frokost og aftenselskab fandt sted den 24. april 1944.

hørsforhold. Men den afgående professor blandede sig ved at skrive direkte til rektoratet i Heidelberg. I første omgang optræder Erich Schneider som nummer 2 – efter en trafikøkonom – på Brinkmanns liste. Men i anden omgang, i et brev fra 13. juni direkte til rektor, er Schneider hovedemnet:

I betragtning af sit høje ry i udlandet og sit indgående kendskab til »de skandinaviske landes blomstrende økonomiske teori« har han de ideelle kvalifikationer til stillingen: »Af alle de navne, der er bragt i spil som min efterfølger, er han efter vores mening den eneste, der vil blive forstået i udlandet.«⁵

Hylleberg (2024, s. 8) skriver: »Schneider søgte ikke denne stilling«, og det er formelt korrekt, for man blev kaldet til stillingen. Men Brinkmann skriver i henvendelsen til Heidelberg »Schneider habe 'Geneigtheit' signalisiert« (signaleret velvilje/interesse). Det kunne han selvfølgelig kun skrive, fordi han samme dag havde talt med Schneider. Den 13. juni 1942 besøgte Schneider afdelingsleder Südhoff i REM for at diskutere detaljerne i den planlagte kaldelse til professoratet i Heidelberg. Udover Brinkmann og Südhoff sikrede Schneider sig også støtte fra den tidligere Kiel-professor Jens Peter Jessen.⁶

Reaktionen på Brinckmanns og Berlins indblanding kom meget hurtigt fra Heidelberg. Der blev indhentet en fagbedømmelse fra professor Walter Weigmann fra Göttingen Universitet. Konklusionen var:

»at Schneiders arbejde teknisk set var i orden. Der er bare det, at man med en barnlig naivitet forsøger at udtrykke alt, hvad der er muligt, ved hjælp af matematiske symboler. Arbejdet kommer ikke ud over de mest primitive tilgange. Fremfor alt er det forbløffende at ethvert politisk aspekt mangler ...«⁷

5 Schultze (2007, s.126)

»Brinkmann weiter: Er stelle angesichts seines hohen Ansehens im Ausland und seiner intimen Kenntnis der 'blühende[n] Wirtschaftstheorie der skandinavischen Länder' die ideale Besetzung dar: Von allen mit meiner Nachfolge in Verbindung gebrachten Namen ist er auch nach dieser Ansicht der Einzige, den man im Ausland verstehen würde'.«

6. Schultze (2007, s.126 note 99)

Professor Jens Peter Jessen, som var overbevist nazist, blev udpeget som leder af IfW i 1933. Han blev allerede i 1934 erstattet af Predöhl på grund af uoverensstemmelser med partiet. Jens Peter Jessen var stærkt involveret i attentatet på Hitler 20. juli 1944 og blev henrettet november 1944.

7. Weigmanns rapport om Schneider 14. juli 1942, Schultze (2007, s.128).

»Die Arbeit ist sachlich in Ordnung. Nur ist mit einer kindlichen Naivität versucht, alles mit mathematischen Symbolen auszudrücken, was nur irgend möglich ist. [...] Die Arbeit

Weigmanns kritik blev samme dag fulgt op af professor Ernst Schuster fra Heidelberg, der i et brev til rektor slog fast, at Schneider som matematisk økonom tilhørte en lille gruppe, der »aldrig vil sejre i Tyskland«. Hans stærkt begrænsede arbejdsområde er ikke foreneligt med den universelle sociologisk-filosofiske tilgang, der kendetegner Heidelberg. I en – for Schneider – særdeles farlig sammenfatning skriver Schuster:

»Vedrørende professor Schneider kan man også bemærke, at han tilgår sine ... problemstillinger mere fra matematik end fra økonomi. Alle de indvendinger, som professor Lenard rejser mod matematikkens indblanding i fysik, kan man rejse mod ham.«⁸

Henvisningen til nobelpristager i fysik professor Phillip Lenard fra Heidelberg, dækker over striden mellem den »tyske fysik« overfor den »matematiske fysik« – nedsættende omtalt som »jødefysik« – repræsenteret ved Albert Einstein og Werner Heisenberg, se Favrholt (2005).

Schneider havde før oplevet, at nazister spillede dette kort. Brems (1970, s. 248) skriver om en episode i Bonn 1932: »... En morgen havde den tids studenteroptørrere skrevet tværs over hans tavle: 'Raus mit dem Juden Schumpeter und dem Judenjunge Schneider!'.«

Det var åbenbart, at fakultetet ikke ønskede Schneiders faglige profil og derfor afviste ministeriets ønske om, at Schneider skulle kaldes. Der blev efterfølgende fra rektoratets side gjort et forsøg på at overtale fakultetet ved at foreslå en pakkeløsning, hvor der blev oprettet et ekstra professorat til Schneider finansieret af midlerne til Grossraum-forskningen. Heller ikke dette var acceptabelt for fakultetet. I et snævert udvalg, der skulle behandle mulige kandidater, fremlagde dekan Thoms en liste med 5 kriterier, som kandidaterne skulle opfylde:

1. *Det siger sig selv, at kandidaten skal tage udgangspunkt i det nationalsocialistiske verdensbillede, og at dette afspejles i hans faglige arbejde,*
2. *Kandidaten skal være aktivt involveret i politik, hvilket for undervisere primært kommer til udtryk i deres arbejde i NS-Doctenforeningen,*
3. *Han skal være en kreativ personlighed,*

kommt über die primitivsten Ansätze nicht heraus. Vor allen Dingen ist verwunderlich, daß jeder politische Aspekt darinnen fehlt ...«.

8. Schultze (2007, s.129)

»Bei Professor Schneider kann man darüber hinaus auch noch bemerken, daß er mehr von der Mathematik als von der Wirtschaft zu seinem [sic!] Problemstellungen kommt. Ihm gegenüber kann man alle jene Einwendungen vorbringen, die Professor Lenard gegen die Einmischung der Mathematik in die Physik vorbringt.«

4. *Han må ikke have et for snævert arbejdsfelt,*
5. *Det siger sig selv, at når ansøgere er lige kvalificerede både fagligt og personligt, bør den, der har vist sig bedst som soldat, foretrækkes.*

Som det er fremgået, havde Schneider nu nærmest papir på, at han ikke opfyldte punkt 1 og 4. Der findes desuden en rapport om Schneider til REM fra 1936, hvoraf det fremgår, at han ikke havde været tilstrækkelig aktiv i det nazistisk Do-centforbunds arbejde, Mantel (2009, s. 823). Endelig havde Schneider på grund af sin alder kun haft en kort militærtjeneste under den første verdenskrig, hvilket betød, at han altid ville komme i anden række ved fakultetets stillingsbesættelser. Det viste sig også, at Heidelberg gik uden om ham og fortsatte med at foreslå andre, selv om ministeriet afviste indstillingerne.

Sagen blev trukket i langdrag, og Schneider blev slet ikke nævnt i brevvekslingerne mellem universitetet og ministeriet, da sagen blev endelig afgjort i september 1943. Det kan undre, at det tyske Undervisningsministerium ikke blot gennemtrumfede sin vilje. Men ministeriet havde ikke denne magt, fordi der – helt bevidst – ikke var klare regler for fordelingen af beslutningskompetencen i den tyske forvaltning 1933-45, Lund (1995, s. 52).

Det er vigtigt at understrege, at selv om Schneider var aktiv i søgeprocessen, så betyder det ikke automatisk, at han ønskede stillingen, eller at han sympatiserede med regimet. Det var ikke en option at sige nej til ministeriets planer, hvis man ville undgå at skabe vanskeligheder for sig selv. Men helt at bagatellisere episoden er dog ikke muligt, for der var jo det med pengene.

Karl Häuser har i Forbundsarkivet i Berlin fundet et brev fra Schneider dateret 17. august 1944.⁹ Brevet indeholder »... oplysninger om en månedlig ydelse, som Schneider havde anmodet om, og som blev tildelt ham fra 1942 og fremefter, fordi hans danske 'indkomst med det nuværende prisniveau her ikke er tilstrækkelig til en hensigtsmæssig drift af et hus'«.

Det var ikke sidste gang, at Schneider skulle nyde godt af ministeriets velvilje.

9. Häuser (2010, s. 241 note 16)

»Das Bundesarchiv in Berlin verwahrt unter der Signatur R4901/15160 eine Akte »Erich Schneider« ... Sie gibt i.w. nur Auskunft über eine monatliche Beihilfe, um die Schneider gebeten hat und die ihm ab 1942 gewährt worden ist, weil seine dänischen Einkünfte 'bei dem gegenwärtigen Stand der Preise hier zur angemessenen Führung eines Hauses nicht ausreichen' (aus einem an das Ministerium in Berlin gerichteten, in seiner Akte liegenden Schreiben Schneiders v. 17. 8. 1944 ...).«

5. Professoratet i Kiel

Allerede inden det stod klart, at Schneider ikke ville få professoratet i Heidelberg, havde Kiel Universitet meldt positivt ud. De var interesseret i, at Schneider efterfulgte Gerhard Mackenroth på Institut für Weltwirtschaft. Andreas Predöhl, der fra 1942 både var rektor og institutleder for IfW, skriver den 9. september 1942 til Südhoff i REM, at da Schneider også er erhvervsøkonom så kan han »fylde et hul i Kiel«, og, fortsætter Predöhl, så har Schneider tilsyneladende selv »et stærkt ønske (...) om at opnå et rigtysk professorat så hurtigt som muligt«. ¹⁰ Det skulle nu vise sig ikke at være tilfældet.

I Kiel var holdningen til Schneider således en helt anden end i Heidelberg. På Universitetets »Berufungsliste«, der blev vedtaget på et fakultetsrådsmøde, optræder Schneider som en klar nummer et, og i et brev til REM i Berlin om afstemningsresultatet fra den 16. oktober 1943 skriver dekanen, at for Kiel var det særlig værdifuldt at få:

»... en professor, der opretholder relationer til de matematiske teoretikere, der er stærkt repræsenteret i udlandet«, og som anses for »den første autoritet blandt dem«. Schneider »begik aldrig den samme fejl som kunmatematikerne, hvilket hans arbejde med erhvervsadministration er det bedste bevis på«: Ud over sine nationaløkonomiske bidrag skrev Schneider »som erhvervsøkonom (...) store essays om forskellige problemer inden for regnskabsvæsen, reklame osv., frem for alt 'Introduktion til de grundlæggende spørgsmål i industriens regnskaber' (1939).«¹¹

Schneider fik besked om udfaldet i et brev dateret den 29. oktober 1943, men der skulle gå et stykke tid, før realitetsforhandlingerne kunne indledes. Det nazistiske Docentforbund i Kiel havde politiske betænkeligheder på grund af Schneiders matematiske metode. Det havde rektor Andreas Predöhl dog afvist som absurd, meddelte han ministeriet. I midten af 1944 blev der endegyldigt opnået enighed mellem Schneider, REM i Berlin og Universitetet i Kiel om udnævnelsen, og den

10. Mantel (2009, s. 825)

»... das starke Bestreben ... möglichst bald auf eine reichsdeutsche Professur zu kommen.«

11. Dekan til REM med fakultetsafstemningen, Mantel (2009, s. 825)

»... einen Professor zu gewinnen, der zu den im Ausland stark vertretenen mathematischen Theoretikern Beziehungen« unterhalte und »bei diesen als erste Autorität« gelte. Schneider sei »auch niemals in den Fehler der Nur-Mathematiker verfallen, wofür seine betriebswirtschaftlichen Arbeiten der beste Beweis« seien: Neben seinen volkswirtschaftlichen Leistungen habe Schneider »als Betriebswirt (...) neben grossen Aufsätzen über verschiedene Probleme des Rechnungswesens, der Reklame usw. vor allem die 'Einführung in die Grundlagen des industriellen Rechnungswesens' (1939) vorgelegt.«

2. august 1944 kom den officielle kaldelse fra Berlin med ansættelse pr. 1. oktober, Mantel (2009, s. 824-25).

En kaldelse var på dette tidspunkt ikke et tilbud, men mere en ordre, for en afvisning ville være det samme som lydighedsnægtelse, skriver Karl Häuser. Men der var andre muligheder. I et brev til Südhoff i REM anmoder Schneider om udsættelse af ansættelsen:

*»Da jeg er kontraktligt bundet til et opsigelsesvarsel i Aarhus på et år, og da overholdelse af denne frist er nødvendig for bevarelse af gode relationer til dansk videnskab«.*¹²

Sagt på en anden måde, så ville en hurtig overførsel til Kiel med et slag sabotere REMs projekt med Schneider, derfor blev hans tiltrædelse også udskudt til efteråret 1945. Det er oplagt at tolke denne udsættelse som et forsøg på at undgå at komme til Kiel, hvad enten det skyldes ønsket om at blive i Aarhus, eller de allieredes stadigt mere intense bombardementer af byen, som også forårsagede store skader på Universitetet og IfW. Til gunst for denne udlægning taler, at da Kiel året efter rykkede, fremgik det af Schneiders svar, at han først da var begyndt processen med sin opsigelse.

På den anden side var Schneider på så god fod med ministeriet i Berlin, at han den 17. august 1944 havde anmodet om en yderligere engangsbevilling ud over de månedlige beløb, som han havde fået fra 1942, Häuser (2010, s. 241 note 16). Da Schneider angiveligt havde en stram økonomi, kunne der være tale et flyttetilskud. Så havde Schneider signaleret sin gode vilje, vel vidende, at en flytteregning næppe have første prioritet i Berlin i dagene omkring befrielsen af Paris.

6. Opgøret efter krigen

Brems og Hylleberg har begge givet udmærkede fremstillinger af forløbet i foråret 1945. Der blev nedsat et undersøgelsesudvalg på Aarhus Universitet, og resultatet af dette arbejde blev, *»... at Schneider ingensinde havde skadet danske studerende, danske kolleger eller danske interesser overhovedet. Pinligt korrekt afholdt Schneider sig altid fra ethvert samkvem med besættelsesmagten«*, Brems (1970, s. 250). På et

12. *»Da ich indessen in Aarhus vertraglich an eine Kündigungsfrist von einem Jahr gebunden bin und die Einhaltung dieser Frist für die Erhaltung der guten Beziehungen zur dänischen Wissenschaft notwendig ist«.*

Häuser (2010, s. 242) skriver, at brevet fra Schneider til Südhoff er dateret den 3. august, mens brevet hos Mantel (2009, s. 825) angives at være fra 2. september 1944. Det kan dog skyldes, at der er tale om en foreløbig og en senere mere officiel ansøgning.

møde den 27. august 1945 i Universitetets lærerforsamling blev Schneider og andre lærere, der var blevet undersøgt, frikendt.

Alligevel sagde Schneider op dagen efter. Den 28. august 1945 indgav han sin afskedsbegæring med virkning fra 31. juli 1946, hvilket svarer til det kontraktmæssige opsigelsesvarsel på 1 år. Den hurtige opsigelse kædes ofte sammen med, at universitetsbestyrelsen videresendte materialet til Undervisningsministeriet for at få afgjort, om Schneider som tysk borger og medlem af det tyske nationalsocialistiske arbejderparti siden 1933 kunne forblive som professor i Aarhus.¹³

Men faktum var jo, at Erich Schneider havde haft samkvem ikke blot med myndighederne i Tyskland, men også med besættelsesmagten. Et af de forhold, der på længere sigt nemt kunne skabe problemer for Schneider, var de fem møder i Dagmarhus med Werner Best. Det første besøg den 23. februar 1943 kan skyldes, at Schneider var inde i billedet som ny direktør for Det tyske videnskabelige Institut i København. Best endte dog med at vælge en anden, Schreiber Pedersen (2024, s. 429). De 4 øvrige møder i 1943 kan ikke på samme måde hæftes op på bestemte begivenheder.¹⁴

Men den helt afgørende forklaring på den pludselige opsigelse var, at dekan Hermann von Mangoldt fra Universitetet i Kiel den 4. august 1945 havde henvendt sig til den britiske militærregering i Slesvig-Holsten og anmodet dem om at viderebringe et brev fra fakultetet til Schneider, fordi der ikke var international postforbindelse. Mangoldt forklarede briterne, at Schneider siden 1944 havde været professor i Kiel, men fortsat arbejdede i Aarhus. Nu var det imidlertid vigtigt for at kunne planlægge genoptagelsen af undervisningen at vide, om professor Schneider var villig til at undervise i Kiel, Häuser (2010, s. 242).

Der findes, skriver Karl Häuser (2010, s. 242), i Schneiders personalemappe på Universitetet i Kiel et håndskrevet postkort fra den 29. august 1945. Det må være svaret på dekanens brev for Schneider erklærer sig »klar til at komme til Kiel for at genoptage sit arbejde«. Der har tilsyneladende været nogle problemer med kommunikationsforbindelserne, for Häuser angiver også, at Schneider allerede den 27. august gav dekanen besked om, hvilke kurser han ville afholde.

Da fakultetets brev blev sendt gennem de britiske militærmyndigheder, er det næppe afleveret direkte til Schneider, men er snarere viderebragt gennem danske myndigheder eller Universitetet. Schneider har modtaget brevet inden lærerforsamlingsmødet eller samme dag, for det indgår i den notits, som Dagbladet *Demokraten* bringer den 29. august:

13. Brems (1970, s. 250) og Hylleberg (2023a, s. 20). Universitetet gik her dog ikke så langt som medlem af frihedsrådet, cand.polit. Niels Banke (1945), der i et oplæg til et socialt Program for Frihedsrådet fra april 1945 havde foreslået, at »... tyske Statsborgere udvises af Landet«.

14 I *Dr. Werner Bests kalendernotater 1943 og 1944*, Bind 1-2, er noteret møder med »Professor Dr. Schneider (Aarhus)« 26/2, 15/5, 24/7, 5/10 og 20/11 alle 1943.

»at Professor dr. E. Schneider har søgt sin afsked ... i Anledning af et gennem den allierede Militærregerings Undervisningssektion i Tyskland modtaget Tilbud om et Professorat ved et tysk Universitet«.

Avisen udtrykte samtidigt håb om, at den uro, der havde været omkring Schneiders undervisning blandt adskillige studerende, nu ville ophøre, Lykke (1996, s. 55).

Men dette er jo ikke en negativ historie om, at en professor er blevet rykket fra en undervisningsplan fra et andet universitet, som man ikke vidste, at han var tilknyttet. Det er blevet en positiv historie om, at de allieredes undervisningssektion havde formidlet et tilbud, hvilket jo gør det helt agtværdigt, for så må det jo så være fremsat efter krigen. For Aarhus Universitet kunne »tilbuddet« løse et problem, hvis det skabte ro om undervisningen. For Schneider var der, selv om han utvivlsomt helst var blevet i Aarhus, det positive ved forløbet, at Universitetets lærerforsamling frikendte ham for de rejste anklager. Det betød, at han undgik en langsommelig afnazificeringsproces, som hans tyske kolleger måtte igennem.

Den 23. januar 1946 afholdt Erich Schneider sin tiltrædelsesforelæsning på Universitetet i Kiel. I lektionskatalogerne fra Kiel er det muligt at følge Schneiders hurtige advancement. Han bliver med det samme medlem af senatet (konsistorium) på Kiel Universitet, og året efter er han avanceret til dekan. Men der sker også en bemærkelsesværdig ændring i hans anciennitet, som kan have haft betydning for hans prestige og aflønning i Kiel. I kataloget for sommersemesteret 1946 optræder Schneider som ansat fra 1.8.44. Fra sommersemesteret 1947 er det ændret til 1.11.39, så Schneider fik altså kredit for alle de år, han havde været tysk professor. Dette blev fastholdt i de efterfølgende år.¹⁵

7. Schneider og den danske universitetsverden efter bruddet

Selv om den officielle kontakt ophørte, og Schneider således blev lagt på is af universitetet i årene efter opsigelsen i 1945, så var der dog en kontakt på det personlige plan med flere af hans tidligere kolleger. Häuser (2010, s. 421) og Hylleberg (2023a, s. 21), henviser til, at han jævnligt besøgte universitetet som privatperson, når han var på sommerophold i Danmark især ved Skagen.

Efter fem år blev relationerne delvis optøet. Det startede med Hans Brems og Sven Danø, der i artikler fra 1950 henviste til Schneiders teoretiske arbejder. Året efter bidrog Schneider i Aarhus til festskriftet i anledning af Jørgen Pedersens 60-

15. https://www.uni-kiel.de/journals/.../Vorlesungsverzeichnis_SS1946.pdf og [Vorlesungsverzeichnis_SS1947.pdf](https://www.uni-kiel.de/journals/.../Vorlesungsverzeichnis_SS1947.pdf)

års dag i 1951. Det er dog bemærkelsesværdigt, at Schneider, der skrev og talte et udmærket dansk, valgte at bidrage med en tysksproget artikel »Geldtheorie und Betriebswirtschaftslehre«. Aarhus Universitets mere officielle accept kom vel egentlig først med Schneiders deltagelse i bedømmelsesudvalget, som førte til, at Svend Fredens blev professor i 1957, Hylleberg (2023a, s. 40). På Københavns Universitet blev Schneider i 1965 medlem af bedømmelsesudvalget for Sven Danø's disputats sammen med H. Winding Pedersen og Svend Fredens. Schneider var 1. opponent ved forsvaret i 1966, og oppositionen blev gennemført på dansk. Samtidig var de alle tre medlemmer af bedømmelsesudvalget, der indstillede Sven Danø til Universitetets første professoratet i driftsøkonomi, se *Københavns Universitets Årbog 1965-66*, København s. 58.

Schneiders bidrag som lærebogsforfatter blev helt afgørende for normaliseringen af forholdet til den danske universitetsverden. Allerede i 1950 havde Hans Brems en meget lang og rosende anmeldelse af de to første bind af *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, der behandler den grundlæggende mikroteori. Brems (1950) var begejstret. Det var bøger, som gav en grundig behandling af det traditionelle mikroteoretiske område, men som også fik plads til de nyeste forskningsresultater. Samtidig var bøgerne forståelige for ikke-specialister og ikke-matematikere. Poul Winding, der anmelder lærebogssystemet i 1953, hvor tredje del om den keynesianske makroteori er udkommet, er rosende, men har også en del kritikpunkter i sin meget lange anmeldelse. Han slutter dog af med at sige, at det ikke skal overskygge, at opbygningen af lærebøgerne er noget af det bedste han har set, og at de giver det bedst mulige udgangspunkt for videre studier af nationaløkonomiske problemer.

Både i Århus og København blev Schneiders »Einführung« anvendt i den introducerende undervisning fra 1950'erne. I København kom bøgerne sammen med P. Nyboe Andersens »Nationaløkonomi« i 1953 til at erstatte H. Winding Pedersens introducerende nationaløkonomi fra 1943, Kærgård og Ølgaard (2001). Lærebogssystemet kom således til at præge de generationer af økonomer, der blev uddannet i 1950'erne og 1960'erne ikke kun i Danmark, men også i omverdenen. De 3 første bind kom alle på tysk i 12-14 udgaver frem til starten af 1970'erne, herudover blev de enkelte bind oversat til hovedsprogene. Dog ikke systematisk, så det var ikke altid alle bindene, der blev oversat. Først med studie-reformen i 1970 gled Schneiders bøger ud af pensum i København.

8. Afslutning

Det kan godt være, at dette indlæg rejser nye spørgsmål, men det må være en opgave for danske og tyske historikere at løse og ikke for teorihistorikere. Men indlægget har forhåbentlig bidraget til at give et mere nuanceret billede af Schneider. Det er meget vanskeligt at fastholde billedet af Schneider som et uskyldigt offer for en hekseproces. Han havde en væsentlig kontakt med de tyske ministerier under krigen, og det er rimeligt at antage, at noget af det dukkede frem i lyset allerede i august 1945. Men hverken Aarhus Universitet eller for den sags skyld Schneider, har haft noget behov for at gøre det alment kendt i august 1945.

Jeg har som omtalt i indledningen tidligere skrevet: »Han blev lagt på is efter krigen, hvilket senere skulle vise sig at være mere berettiget, end nogen i sin vildeste fantasi kunne forestille sig dengang«, Topp (2019, s. 287). Men »nogen« i Aarhus kendte rent faktisk Erich Schneiders korrespondance med Kiel, uden at det blev offentliggjort i en større forsamling. Om Schneiders øvrige aktiviteter, herunder den økonomiske støtte, også var kendt i en inderkreds i august 1945 kan ikke afgøres på det foreliggende grundlag. Men som sagt, det er et forskningsområde, som bør være forbeholdt faguddannede historikere.

Litteratur

- Banke, Niels (1945). *Dokumenter omkring Frihedsrådet. Frihedsrådets Samråd og udkast (v/Niels Banke) og forslag til Frihedsrådets sociale program, april 1945*, DKP og frihedskampen, bind 37. <https://www.dkpogfrihedskampen.dk>.
- Best, Werner (1943-44). *Dr. Werner Bests kalendernotater 1943 og 1944*, bind 1-3. Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-1945. <https://slaegtsbibliotek.dk>.
- Bjerkholt, Olav (2013). *Promoting econometrics through Econometrica 1933-37*. Memorandum no. 28/2013. University of Oslo. Department of Economics. Oslo. <https://hdl.handle.net/10419/90751>.
- Brems, Hans (1950). »Anm. Erich Schneider: Einführung in die Wirtschaftstheorie. Tübingen 1947-49, del I og II«. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bd. 88 s. 176-179.
- Brems, Hans (1970). Erich Schneider: 14. december 1900 – 5. december 1970. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, bd. 108, s. 246-256.
- Favrholt, David (2005). *Spaltningen. Niels Bohr og Werner Heisenberg i Videnskab og Politik*. København.
- Hylleberg, Svend (2023a). *Oeconstudiet og den økonomiske faggruppe ved Aarhus Universitet fra 1936 til 1965, Undervisningen og forskningen*. Institut for Økonomi, Aarhus Universitet, Economics Working Papers, nr. 2023-07.
- Hylleberg, Svend (2023b). Produktivitetskrisen i den økonomiske videnskab på Aarhus Universitet fra 1946-1980. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, nr. 3, s. 1-21.
- Hylleberg, Svend (2024). Økonomerne i Aarhus 1946-1980. En replik til Niels Kærgård. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, nr. 3, s. 1-9.
- Häuser, Karl (2010). Erich Schneider und die deutsche Nationalökonomie nach dem Zweiten Weltkrieg. Fra: Christian Scheer: *Die deutschsprachige Wirtschaftswissenschaft in den ersten Jahrzehnten nach 1945. Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie XXV*. Duncker & Humblot, Berlin, s. 235-290.
- Kærgård, Niels og Anders Ølgaard (2001). H. Winding Pedersen. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, nr. 1, s. 1-18.
- Kærgård, Niels (2024). Økonomerne i Aarhus 1946-1980. En mere nuanceret historie. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, nr. 2, s. 1-20.
- Lund, Joachim (1995). Den danske østindsats 1941-43. Østrumudvalget i den politiske og økonomiske kollaboration. *Historisk Tidsskrift*, nr. 1, s. 35-74.
- Lykke, Palle (1996). Aarhus Universitet under besættelsen. *Århus Stifts Årbøger*, vol. 79, s. 36-59.
- Mantel, Peter (2009). *Betriebswirtschaftslehre und Nationalsozialismus. Eine institutionen- und personengeschichtliche Studie*. Gabler, Wiesbaden.
- Scheuplein, Christoph (2009). Wirtschaftliches Maximum, völkisches Optimum: Raumwirtschaftstheorie und -politik bei Andreas Predöhl. Fra: H. Mäding & W. Strubelt (Hrsg.): *Vom Dritten Reich zur Bundesrepublik: Beiträge einer Tagung zur Geschichte von Raumforschung und Raumplanung*. Verl. Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover, s. 84-106.

- Schneider, Erich (1932). *Reine Theorie monopolistischer Wirtschaftsformen. Beiträge zur Ökonomischen Theorie*. Tübingen.
- Schneider, Erich (1934). *Theorie der Produktion*. Julius Springer, Wien.
- Schneider, Erich (1935). Bemerkungen zu einer Theorie der Raumwirtschaft. *Econometrica*, 3(1), s. 79-105.
- Schneider, Erich (1939). *Einführung in die Grundfragen des industriellen Rechnungswesens*. Gads Forlag, København.
- Schneider, Erich (1944). *Investering og Rente*. Nyt nordisk Forlag, Arnold Busck, København.
- Schneider, Erich (1945). *Industrielt Regnskabsvæsen. En Indledning til Grundproblemerne*. Gads Forlag, København. Fuldstændig omarbejdede Udgave af (1939).
- Schneider, Erich (1947, 1949 og 1952). *Einführung in die Wirtschaftstheorie*. Tübingen, del I, II og III.
- Schultes, Kilian Peter (2007). *Die Staats- und Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät der Universität Heidelberg 1934-1946*. Heidelberg.
- Schreiber Petersen, Lars (2024). På håbløs mission. Otto Höfler og Det tyske videnskabelige Institut i København 1943-1944. I Henrik Lundtofte og John T. Lauridsen (red.) *På førerens ordre: Hitlers mænd i Danmark 1933-1945*, bind 1, s. 425-439.
- Take, Gunnar (2019). Forschen für den Wirtschaftskrieg: Das Kieler Institut für Weltwirtschaft im Nationalsozialismus. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, Beihefte 25. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston.
- Topp, Niels-Henrik (2019). Handelsminister, finansminister, økonomiminister Kjeld Philip. Fra International forsker til dansk politiker. I Hansen, Jørgen, Niels Kærgård og Jens Thomsen, 2019: *Med hånden på Statskassen – Økonomer i Regering*, Djøf, København, s. 275-300.
- Winding, Poul (1953). Anm. Erich Schneider: Einführung in die Wirtschaftstheorie Tübingen, Del I, II og III. *Ledelse og Erhvervsøkonomi*, 17. s. 188-197.